

iniatuur

Jaargang 25 **1**
Maart 2021

**Vereniging
Vrienden Martinikerk**

Secretariaat
Martinikerhof 3
9712 JG Groningen

Telefoon
050 311 12 77

E-mail
vriendenmartinikerk@gmail.com

Website
www.vriendenmartinikerk.nl
www.martinikerk.nl

Colofon

Redactie
Ton Heuvelmans
Annelies Noordhof-Hoorn
Tonko Ufkes
Jan Visser

E-mail
info@martinikerk.nl

Fotografie
Jan Visser
Merlijn Doornik
en anderen

Druk
MarneVeenstra
Groningen

*Het orgel en zijn adviseur
(foto: Fugue State Films 2009)*

ver Cor Edskes, de man die het Martini-orgel een nieuw leven schonk

De adviseur en zijn orgel

Over Cor Edskes, de man die het Martini-orgel een nieuw leven schonk

Victor Timmer

Cor Edskes (met loep) in een karakteristieke pose tijdens het onderzoek van een oude pijp in Lüdingworth (D) in 1982 (foto collectie Jürgen Ahrend)

Vele jaren kon men hem geregeld op de Grote Markt tegenkomen: een lange ietwat gebogen man, dikwijls in een lange regenjas en met een bruine aktetas opzij, die zich per fiets naar de Martinikerk haastte om het orgel te stemmen of om er bezoekers voor het orgel te ontvangen. Bij orgelconcerten kon men hem vaak bescheiden glimlachend vooraf en na afloop met een klein groepje bekenden schuin onder het orgel zien staan: kennelijk om eerst met bestuursleden van de *Stichting Avondmusyck* vooruit te blikken op het te verwachten orgelspel (en wellicht wat orgelnieuwtjes uit te wisselen) en na afloop om dat te becommentariëren.

Het was Cornelius Herman (Cor) Edskes (1925-2015), een echte stadjer en voor de geregelde bezoeker van deze concerten een bekend gezicht. Voor de meeste anderen was hij echter vermoedelijk (op zijn naam na) een onbekende. Ze zullen daardoor niet in de gaten hebben gehad, dat het hier iemand betrof die in de tweede helft van de 20ste eeuw een orgeldeskundige van grote importantie

was, die een belangrijk stempel drukte op orgelrestauraties in met name Noordwest-Europa. Daarmee droeg hij bij aan het in stand houden van belangwekkend Europees cultureel erfgoed. Hij was ook hét brein achter de restauratie van het grote Martini-orgel (afgesloten in 1984), dat mede daardoor wereldfaam kreeg, als klinkend resultaat van een wijze van werken waarmee hij zijn tijd ver vooruit was. Alle reden zijn leven en werk nog eens onder de aandacht te brengen.

Achtergronden

Cornelius Herman Edskes werd op 1 augustus 1925 geboren als oudste zoon in een muziklievend stad-Groninger gezin. Hij was zeer intelligent, wat ouderwets, niet gespeend van humor, maar ook iemand die niet zo goed tegen kritiek kon en zich dan al gauw terugtrok. Hij werkte nauwgezet en zeer gedreven en stelde zichzelf hoge kwaliteitseisen. Evenals zijn drie jongere broers kreeg Cor orgellessen van Johan van Meurs, de bekende organist van het Schnitger-orgel in de Der Aa-kerk. Die stimuleerde zijn leerlingen ook orgels goed te beluisteren en ze van binnen goed te bekijken. Mede daardoor werden diverse leerlingen later ook orgeladviseur, zoals naast Cor ook Klaas Bolt en Stef Tuinstra. Edskes was veelzijdig: organist (kerkdiensten en concerten), lezingen, excursies en radiopraatjes en als auteur, redacteur en vervolgens hoofdredacteur van het tijdschrift *Het Orgel*.

Zijn grote orgelkennis dankte hij aan het feit dat hij al sinds zijn jeugd op de fiets en/of met het openbaar vervoer onze provincie en Ostfriesland introk om er dorpsorgels te bespelen, te bestuderen en te documenteren, later ook elders in Noordwest-Europa. Mede dankzij een fotografisch geheugen kon hij zeer veel gegevens verzamelen en die jaren later onmiddellijk reproduceren, een uitstekende basis voor zijn latere werk als onderzoeker en adviseur bij nieuwe of te restaureren orgels. Hij werd daarnaast ook een groot antiëkenner, iets waar zijn goede vriend en oudemuziek-pionier Gustav Leonhardt dankbaar van profiteerde. Met orgelbouw had Edskes al vroeg kennis gemaakt bij orgelmaker Klaas Doornbos, die hij na schooltijd bij allerlei klusjes assisteerde. Zo leerde Cor ook intoneren. Naast orgellessen studeerde Cor later ook aan de RUG, maar toen hij de rechtenstudie vrijwel had voltooid, raakte hij overspannen.

Landelijk was zijn orgelkennis niet onopgemerkt gebleven en toen hij in 1953 lid werd van de Synodale Orgelcommissie (SOC) van de Hervormde Kerk, koos hij voor de muziek. Tot 1962 begeleidde hij vele nieuwbouw- en restauratieprojecten, daarna was hij van 1963 tot 1969 assistent van rijksorgeladviseur Oussoren. Die had er een gewone baan naast, zodat (te)veel werk bij Edskes belandde. Mede omdat planning en communicatie niet zijn sterkste punten waren, besloot Edskes omstreeks 1970 alleen nog als zelfstandig orgeladviseur op te treden. Dat leidde in de loop der jaren tot indrukwekkende restauratie- en reconstructieprojecten in binnen- en buitenland, waaronder Groningen (Martinikerk), Amsterdam (Nieuwe Kerk), Hamburg, Roskilde en elders.

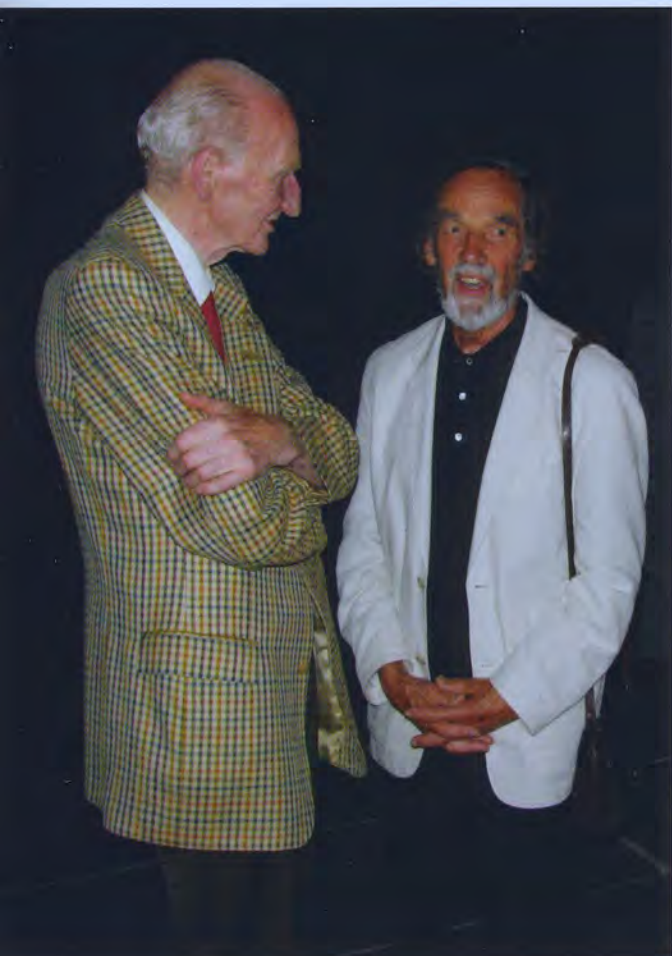
Cor Edskes en het Martini-orgel

Cor Edskes was al zeer vroeg gefascineerd door het grote Martini-orgel en beweerde zich nog het klankbeeld te kunnen herinneren van vóór de noodlottige restauratie van 1938/39. Het orgel was toen op aandringen van organist Cor Batenburg ingrijpend gemoderniseerd en in feite getransformeerd van een muziekinstrument in een eigentijdse muziekmachine. Daarbij traden al spoedig storingen op, zodat orgelmaker Doornbos regelmatig mankementen moest verhelpen, vaak geassisteerd door Cor Edskes. Deze leerde zodoende het orgel grondig kennen, hielp niet alleen in 1947 mee bij herstel van ernstige waterschade, maar ook aansluitend bij reparaties en intonatiewijzigingen van het rugwerk. Dat werd geheel gedemonteerd, waarbij Cor via een lange wiebelige ladder de frontpijpen één voor één naar beneden bracht. De meeste pijpen nam hij in de fietstas mee naar huis (!), waar hij ze zelf herstelde en opnieuw toon gaf, tot schrik van de burens die 's nachts soms merkwaardige fluittonen hoorden. Ook in de jaren daarna verhielp hij geregeld gebreken en hield hij het orgel bespeelbaar.

Na afronding van de kerkrestauratie begin jaren zeventig zou het orgel worden herplaatst en hersteld onder leiding van SOC-adviseur Lambert Ern . Na diens plotselinge overlijden in 1971 werd, op voorstel van dr. H.L. Oussoren, als opvolger voor het klaren van deze complexe klus Cor Edskes benaderd. Dat bleek een gouden greep: niet alleen was hij beschikbaar, ook was hij als geen ander tot in detail bekend met het instrument en was hij zeer gemotiveerd om het orgel in ere te herstellen. Op basis van een indrukwekkende hoeveelheid historische en technische gegevens presenteerde hij in 1972 een zeer doordacht restauratieplan. Het werk werd uitgevoerd door de beste orgelmaker op dat moment voor dit soort werk, J rgen Ahrend uit het Duitse Leer.

Cor Edskes bespeelt zelf in 1984 de vrijwel geheel nieuwe claviatuur van het net gerestaureerde Martini-orgel; de in 1939 onherstelbaar verminkte oude claviatuur ligt nu achter het orgel te verstoffen (foto collectie J rgen Ahrend)

Cor Edskes in 2007 in gesprek met Jürgen Ahrend
(foto Elly Kooiman)

Edskes kende hem al twintig jaar en hij had Ahrend en diens toenmalige compagnon met name in de beginjaren van hun in 1954 opgerichte bedrijf bijzonder geïnspireerd en gesteund bij hun internationaal baanbrekende werk als orgelrestaurateurs en bouwers van nieuwe orgels. Edskes koos als uitgangspunt voor herstel van het Martini-orgel de toestand van 1740, omdat toen het instrument zijns inziens technisch en artistiek op zijn hoogtepunt was. Het orgel werd uitwendig en inwendig naar de toenmalige staat gereconstrueerd met handhaving van enig later materiaal. Vrijwel alle veranderingen uit 1939 werden op artistieke en kwalitatieve gronden ongedaan gemaakt.

Het orgel onderging daardoor een ware wedergeboorte en herrees in zijn oude glorie, mede dankzij de intonatiekunst van Ahrend. Edskes beschouwde de restauratie van dit orgel als het hoogtepunt in zijn loopbaan als adviseur. Het ingebruiknemingsconcert op 14 september 1984 werd tweemaal in een bomvolle kerk ('s middags met Prins Claus) uitgevoerd door Martini-organist Wim van Beek, die het daarna door zijn fraaie spel in concerten en op geluidsdragers in de hele wereld bekend maakte.

Sindsdien heeft het orgel op veel belangstelling mogen rekenen bij concerten, concoursen, excursies en bezoeken van belangstellende organisten en orgelmakers. Heel vaak trad Cor Edskes daarbij op als gastheer. Hij was na de restauratie ook lid van de orgelcommissie, waarvan zijn broer Herman voorzitter was geworden en waarvan ze in 2004 samen afscheid namen. Bovendien bewaakte Cor Edskes tot 2013 niet alleen zelf de onderhoudstoestand van het orgel en verhielp hij kleine gebreken (meestal op eigen kosten), ook stemde hij gratis voor vrijwel alle concerten, cd-opnames en dergelijke zelf de tongwerken, zodat het instrument zich telkenmale optimaal kon laten horen.

... en het koororgel

Het historisch ook interessante Le Picard-koororgel heeft sinds de plaatsing in 1939 altijd in de schaduw van zijn 'grote broer' gestaan. Het heeft beduidend langer geduurd voordat ook dat instrument in ere kon worden hersteld. Het werd uiteindelijk op basis van het herstelplan van Edskes in 2001 gerestaureerd door de firma Verschuieren en neemt sindsdien weer zijn eigen (bescheiden) plaats in binnen de muzikale activiteiten in de kerk.

Terugblik: waardering in perspectief

Cor Edskes overleed op 7 september 2015. De indrukwekkende rouwdienst volgde op 15 september, uiteraard in de Martinikerk. Hoewel hij in ons land als orgeldeskundige van naam zeker werd gewaardeerd, werd hij alleen in het buitenland ook daadwerkelijk officieel geëerd voor zijn bijdragen aan de orgelbouw, in het bijzonder aan de restauratiepraktijk en de door hem daartoe ontwikkelde integrale analytische voorbereidingsfase. In 1996 verleende de universiteit van Göteborg hem daarvoor een eredoctoraat.

In 2000 verkreeg hij, tegelijk met Jürgen Ahrend, als zeer bijzonder gebaar het *Indigenat*, een soort erestaatsburgerschap van Ostfriesland wegens bijzondere verdiensten voor dat gebied. En in Groningen? Hier lijkt ruim vijf jaar na zijn overlijden de herinnering aan hem vooralsnog nagenoeg alleen levend te blijven dankzij het zichtbaar en klinkend getuigenis bij uitstek van zijn vakmanschap als orgeladviseur: het grote orgel in de Martinikerk, het instrument dat hij geheel onbaatzuchtig vrijwel van de wieg tot het graf met zijn niet aflatende zorg omgaf en een nieuw leven hielp geven.

Vereniging Vrienden Martinikerk

Geen fysieke jaarvergadering, wél een (digitale) lezing

Annelies Noordhof - Hoon

Vanwege de pandemie kan helaas ook dit jaar de op 27 maart geplande Algemene Vergadering niet fysiek plaatsvinden. Uw bestuur informeert u via een per e-mail (of als bijlage bij deze *Miniatuur*) toegezonden brief onder meer over het aftreden van de bestuursleden Gert Zuidema en Jan Visser en het aantreden van twee nieuwe bestuursleden. Wij willen op deze plaats Gert Zuidema en Jan Visser hartelijk danken voor hun jarenlange inzet voor en betrokkenheid bij de Vereniging Vrienden van de Martinikerk!

Ook de jaarlijkse lezing van de VVM wordt uitgesteld naar volgend jaar. Deze lezing zal in 2022 worden gehouden door Pauline Broekema. De titel van haar lezing luidt: 'Op een steiger in de Martini'. In deze lezing keert zij terug naar de Martinikerk waar zij als zeventienjarige scholiere – akelig hoog – in een gewelf, uiterst voorzichtig en onder strenge begeleiding met een chirurgijnmesje een schildering blootlegt.

Op die steiger onderging zij het verre verleden, dacht aan het jeugdige heden en de ongewisse toekomst. Alle keren dat zij terug is in de Martinikerk kijkt Pauline Broekema altijd even naar het gewelf en doet dat met enige weemoed.

Wat wist ze toen van het leven, van de historie van de stad? Nu, zoveel jaar later, zal Broekema in haar lezing reflecteren – en dat steeds in relatie tot de Martinikerk – op dat meisje op de steiger, maar ook op de Spaanse Griep, een ambtenaar in 1945, de markt voor de kerk, het Boter- en Broodhuisje, een massale dankdienst en een uitvaart in 1945, kunst in de kerk én (opnieuw) dat meisje op de steiger.

Pauline Broekema
(foto Merlijn
Doomernik)

Diefstal gestolen schedel nooit opgelost?

Jan Visser

Van ons lid Bart Flikkema uit Haren kregen wij het volgende bericht:

Nog even bleef mijn oog rusten op de bijna-laatste zin van het bericht in *Miniatuur* 2020.3: 'De diefstal is nooit opgehelderd...'. Ik begon eens te graven in mijn digitale krantenbak. Had ik niet ooit...? Yes, gevonden: *Het Parool* van 27 maart 1968 geeft meer informatie! Elders las ik nog dat de jongeman tegen Jan en alleman had gezegd: '...weet je wel wat ik uit Groningen heb meegenomen?' En ja, dat is hem fataal geworden.

Inmiddels had ik in ons knipselarchief ontdekt dat een zelfde bericht heeft gestaan in het *Nieuwsblad van het Noorden* van 28 maart 1968. De diefstal van de schedel is dus wel opgelost, maar waar de schedel sindsdien gebleven is, blijft een raadsel.

VERDWENEN SCHEDEL BIJ SCHOLIER UIT ROTTERDAM AANGETROFFEN

(Van een onzer verslaggevers)
ROTTERDAM, woensdag. —
De Rotterdamse politie heeft de
17-jarige scholier F. J. A. V. aan-
gehouden, die liep te pronken
met een oude schedel in een plas-
tic zakje.

Bij onderzoek bleek dit de ge-
stolen schedel van het nog vrij
gave geraamte uit de dertiende
eeuw, dat eerder dit jaar was ge-
vonden in een sarcofaag, opge-
graven in de Martinikerk te Gro-
ningen.

Maandag hadden arbeiders die
in deze kerk restauratiewerk-
zaamheden verrichten, tijdens
hun lunchpauze een onbekende
gezien, die zich bij de sarcofaag
ophield. Toen deze later werd on-
derzocht bleek de schedel ver-
dwenen.

De Rotterdamse jongeman lo-
geerde tijdens het verdwijnen
van de schedel bij een tante in
Groningen.

Jnterview met Jan Haak

'Wie is toch die aardige lange man...?'

Ton Heuvelmans, Jan Visser

Iedereen die betrokken is bij de Martinikerk, kent Jan Haak. Zijn slanke, altijd goed geklede verschijning lijkt alomtegenwoordig: het ene moment is Jan op kantoor, het volgende in het schip, dan weer telefonierend of overlegend met de organisator van een evenement. Altijd bezig en behulpzaam. Een welwillende vraagbaak voor iedereen. Jan is het gezicht van de Martini. Daarom kent iedereen hem. Althans van de buitenkant. Maar wie en wat is Jan eigenlijk?

Tienertoer

Als jongetje van dertien had Jan een wensdroom: koster worden. Hij fantaseerde over prachtige kerken waarin hij dat nobele ambt uitoefende. Hij verzamelde ansichtkaarten van kerken, ging met een vriend via Tienertoer naar steden met 'spannende' kerken. Zo belandde hij op een dag ook in de Groninger Martinikerk. Daar aangekomen verzuchtte hij, diep onder de indruk van wat hij zag en voelde: 'Je zal hier toch maar koster zijn...'

Op zijn zeventiende werd Jan hulpkoster in zijn kerk in Muntendam. Hij ging op zijn twintigste op kamers en verhuisde twee jaar later naar de Stad. Bij toeval stuitte hij op een advertentie waarin door het Groninger Studentenforum een hervormde koster werd gevraagd. Tot zijn niet geringe blijdschap en verbazing werd hij meteen aangenomen. In 1998 werd hij gevraagd als koster in de Martinikerk, voorlopig alleen op zondagen.

Na de schokkende aanslagen op 11 september 2001 in New York waarbij zo'n 3.000 dodelijke slachtoffers vielen, besloot Jan zijn studie aan de RUG te beëindigen omdat hij de behoefte voelde actief te worden in de hulpverlening. In datzelfde jaar kreeg hij een baan aangeboden in de Martinikerk. Sindsdien is hij als beheerder van de Martinikerk in vaste dienst van de Stichting Martinikerk Groningen.

◀ Jan Haak (foto Jan Visser)

Spin

Op de vraag wat Jans werk zoal inhoudt, volgt een lange opsomming die het best als volgt is samen te vatten. Jan is de spin in het web van alle activiteiten die in de Martini plaatsvinden. Dat loopt van rouwen en trouwdiensten tot concerten, orgeldemonstraties, lezingen, massacolleges, lustrumvieringen, speciale ontvangsten, evenementen rond St. Maarten tot het jaarlijkse Bierfestival, waarover hierna meer. Bij deze gelegenheden volgt Jan eenzelfde strategie. Hij voert de eerste besprekingen met organisatoren en initiatiefnemers, denkt mee, doet suggesties, wijst op de mogelijkheden die de kerk te bieden heeft en raakt zodoende sterk betrokken bij de activiteiten en de mensen die ze aanvragen. Het gevoel dit soort zaken 'samen te doen' schenkt Jan de grootst mogelijke voldoening. Het scheidt een band met de activiteiten en de gasten die soms verder gaat en langer duurt dan het evenement zelf.

Kruis

Door zijn brede inzet en belangstelling is Jan ook erg betrokken bij de Martini als gebouw en zijn representatieve rol daarin. Afgezien van zijn persoonlijke smaak is dat ook de reden waarom je volgens hem in die functie nooit 'underdressed' mag zijn. Toen Jan begon werd de kerk gebruikt als multifunctioneel gebouw, waaraan de idee 'kerk' ondergeschikt was. Langzaam maar zeker is dit veranderd: nu is er sprake van een als zodanig herkenbare kerk waarin ook andere activiteiten plaatsvinden, en dit is precies zoals Jan het graag ziet en beleeft.

Typend hiervoor is het grote houten kruis in het koor dat Jan zelf 'geleend' heeft uit het bisschoppelijk paleis. In katholieke kerken hangt doorgaans een kruis met een lijdende Christusfiguur, duidend op diens rol als Verlosser. In protestantse kerken hangt een leeg kruis, dat verwijst naar de opgestane Heer. Voor Jan bevestigt het kruis wat de eigenlijke betekenis van dit gebouw is

Bier en bijen

Op de vraag welke door hem georganiseerde evenementen hem hebben geraakt, noemt Jan onder andere de uitvaart van dichter Driek van Wissen. Hij was diep betrokken bij de familie en de hele organisatie, maar heeft ook nog nooit zoveel gelachen tijdens een uitvaart.

Dan het Bierfestival. Jan vindt het nog steeds 'op het randje', maar tegenwoordig wordt er na afloop uitstekend schoongemaakt. Jans sociale betrokkenheid blijkt ook uit de afspraak met de organisatie dat van het speciaal gebrouwen bier D'Olle Grieze Cluyn de opbrengst naar het Schnitgerorgel gaat. Jan heeft ook geregeld dat er bijenkasten op het dak staan om de stadsbijen ter wille te zijn. De opbrengst van het speciale Martinus Blond honingbier gaat naar dak- en thuislozen.

Als Jan na zo'n druk evenement de zware deur achter zich dichttrekt, luistert hij tevreden naar de zware nagalm en denkt dan opgelucht: 'Gelukkig, mijn kerk weer terug...'

Hupdate Van Yesse naar Sint Jan

Middeleeuwse mirakelen in kerk en klooster

Annelies Noordhof - Hoorn

Vanwege de pandemie werd 'Van Yesse naar Sint Jan' opgeschoven van het voorjaar van 2020 naar het voorjaar van 2021. Helaas gooit de voortdurende pandemie opnieuw roet in het eten. De betrokken organisaties hebben besloten het evenement nogmaals één jaar uit te stellen, naar het voorjaar van 2022. Wél zullen die jaar enkele onderdelen van het programma digitaal plaatsvinden.

Op www.kloosteryesse.nl/yessesintjan kunt u zien dat de organisatie het afgelopen jaar niet heeft stilgezeten.

- *De arm van Johannes de Doper* van Bart Flikkema is vorig jaar officieus aangeboden. Het mooi vormgegeven boek is te koop bij de plaatselijke boekhandelaar voor € 10,00. In januari gaf Bart Flikkema in de Groninger Archieven een lezing over de arm van Johannes de Doper. U kunt de link vinden op www.vriendenmartinikerk.nl.
- De Groninger Archieven hebben in de Maand van de Groninger Geschiedenis de processie van Yesse naar Sint Jan digitaal aangeboden. Het is de route die abt Henricus en monnik Caesarius uit Heisterbach in 1220 moeten hebben gelopen vanuit het klooster Yesse naar de Martinikerk en die deel uitmaakt van het evenement. Deze middeleeuwse 4 mijl is eveneens door Peter Riem, publieksadviseur van de Groninger Archieven, prachtig uitgewerkt in de SpaceTimeLayers App (deze app kunt u eenvoudig downloaden op uw smartphone). De route in de app voert u langs hoogtepunten van de processie en biedt tevens bij elk punt achtergrondinformatie.
- Willem Hoiting heeft een filmpje gemaakt van hoog bezoek op het Martinikerkhof terwijl vanaf het carillon de 'wandelcanon' klinkt, een melodie van de hand van Chris Fictoor. Het is een klein onderdeel van de Caesariuscantate, speciaal gecomponeerd door Fictoor ter gelegenheid van het project 'Van Yesse naar Sint Jan'. Stadsbeiaardier Auke de Boer heeft in de eerste week van januari de 'wandelcanon' op de speeltrommel gestoken.
- Binnenkort presenteert Adrie van der Laan, conservator Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Groningen een digitale tentoonstelling met stukken behorend bij het evenement 'Van Yesse naar Sint Jan'.
- Wij houden u op de hoogte!

Vereniging Vrienden van de Nieuwe Kerk

Jaarvergadering en lezing

De Jaarvergadering van de Vrienden van de Nieuwe Kerk vindt plaats op zaterdag 17 april, van 10.00-13.00 uur. Op dit moment is nog onduidelijk in welke vorm deze vergadering plaatsvindt.

In het historisch/culturele gedeelte van de jaarvergadering, dat om 11.00 uur start, zal de heer Rienk Bijma een lezing verzorgen met als titel: 'Wat een oude buurt en een oud huis kunnen vertellen'.¹⁾ Deze lezing stond oorspronkelijk op de agenda van de jaarvergadering in 2020, maar ten gevolge van de coronamaatregelen kon de vergadering geen doorgang vinden. De Vereniging Vrienden van de Nieuwe Kerk dankt de heer Bijma voor zijn bereidwilligheid de lezing op de komende vergadering te willen verzorgen. Niet ver van de Nieuwe Kerk ligt ten noorden van de Noorderhaven een oud havenkwartier met een vrij onbekende maar boeiende geschiedenis. Al in de vroege zeventiende eeuw was er hier, nabij Groningens zeehaven, veel bedrijvigheid. Er lag een werf voor de West-Indische Compagnie en er stonden een provinciaal tuchthuis, een zoutziederij en later ook nog een raffinaderij voor de verwerking van West-Indisch suikerriet.

¹⁾ Bijma is auteur van de in 2019 verschenen prachtige publicatie *'Een deftig Huys met een fraay Hoff', De geschiedenis van een oud Gronings huis en het omringende havenkwartier* (Uitgeverij In Boekvorm, Assen).